

Borvendég Zsuzsanna

Fél lábbal a kapitalizmusban

A vegyesvállalatok szerepe és jelentősége a hírszerzés és a gazdaság területén az 1970-es és 80-as években

Magyarország gazdaságát az 1970-es évek elejétől az egyre inkább romló külkereskedelmi mérleghiány jellemezte, amely jelentősen hozzájárult hazánk eladósodásához.¹ Sokáig a súlyosbodó cserearányromlást tették felelőssé a külkereskedelmi egyensúly felbomlásáért, azonban az állambiztonsági iratok kutatása közben kirajzolódik egy olyan magyarázat is, amely jelentősen árnyalhatja Magyarország eladósodásának történetét, és a Kádár-rendszer mélyrétegének olyan oldalára mutat rá, amelyről eddig szinte semmit sem tudtunk.

Titkosított külkereskedelem

A kommunista párt az 1940-es évek végére a gazdaság szovjetizálásával együtt a külkereskedelmet is a sztálinizmus útjára állította Magyarországon. A termelő vállalatoktól megvonták a külkereskedelmi jogot, és a termékek forgalmazására, illetve az előállításához szükséges nyersanyagok beszerzésére monopóliummal rendelkező szakosított külkereskedelmi vállalatokat hoztak létre. Ezzel totális kontroll alá került a nemzetközi árucere-forgalom, mind gazdasági, mind politikai vonatkozásban. A külkereskedelmi vállalatok – az úgynevezett „impexek” – többségét 1948–49 folyamán alapították, elzárva ezzel a termelő vállalatokat a piacoktól és az exportból származó nyereségtől is. Számos ellentmondástól volt terhes ez a rendszer, de a központosított és tervutasításos gazdálkodás ideológiájának tökéletesen megfelelt,² ráadásul sokkal könnyebb volt így felügyelni a nemzetközi, különösen a nyugati világrendhez tartozó országokkal ápoltságai gazdasági kapcsolatokat is. Ennek megfelelően a politikai rendőrség azonnal rátelepült ezekre a vállalatokra.

A kommunista diktatúra hisztérikus ellenségkeresése és beteges gyanakvása ugyan a hatvanas évekre a világpolitika enyhülésével párhuzamosan csökkent, de a kapitalista országokkal üzleti, tudományos vagy egyéb kapcsolatokat ápoló intézmények, vállalatok nemzetközi osztályainak munkáját az állambiztonság továbbra is folyamatosan szemmel tartotta. Ez alól a külkereskedelmi cégek sem voltak kivételek. Azok a vállalatok, amelyek valamilyen formában a hadiiparhoz köthető beszerzéseket végezték, általában a katonai hírszerzés felügyelete alá tartoztak, más területeken pedig a belügyi titkosszolgálatok voltak erősebben jelen. Általánosságban elmondható, hogy a kereskedelmi tevékenységet folytató vállalatok kivétel nélkül szoros együttműködésben dolgozhattak a hírszerzés és a kémelhárítás embereivel. A nemzetközi ügyekért felelős osztályok vezetői általában valamelyik titkosszolgálat szigorúan titkos állományának tagjai voltak, a vállalatok vezetőit pedig legtöbbször hivatalos kapcsolatként tartották nyilván. Mindkét hírszerző szerv, vagyis a Belügyminisztérium (BM) III/I. Csoportfőnöksége és a katonai felderítés, hivatalos nevén a Magyar Néphadsereg Vezérkarának 2. Csoportfőnöksége (MNVK-2.) is versengett az operatív hálózatának kiépítésekor a legalkalmasabb célszemélyek beszerzéséért. Míg a beszervezett hálózati egyéneket a belügy ügynökként tartotta nyilván, addig az MNVK-2. (magyar állampolgárságú) hálózati embereit megnyertnek nevezték. Ez az elnevezés a beszerzési folyamat módszeréből származik: a feladat elvégzésére a kiszemelt személyt igyekeztek megnyerni, nem alkalmaztak kényszerítő eszközt, mint a BM tisztjei. A megnyertek mindig önként vállalták a megbízást, amelyért nem fizetést, hanem valamilyen szívességet kaptak cserébe. Amennyiben egy külkereskedőt tartós kiküldetés keretében

Betekintő 2017/4.

külföldi (különösen nyugati) állomáshelyre helyeztek, a megbízatás idejére minden bizonnyal felvette vele a kapcsolatot valamelyik hírszerző szerv.

A kereskedelmi ügyletek megkönnyítésére és lebonyolítására több külföldi országban létesítettek kereskedelmi kirendeltségeket, amelyeknek vezetője és legtöbb alkalmazottja a belügyi vagy a katonai hírszerzés embere volt. Természetesen azokban az országokban volt létjogosultsága az ilyen intézményeknek, amelyekkel Magyarország aktív kereskedelmi kapcsolatokat ápol. Ezek a kirendeltségek titkosszolgálati bázisul is szolgáltak, különösen azokban az államokban, amelyekkel hazánk politikai okok miatt nem tartott fent diplomáciai szintű kapcsolatokat, vagyis nem volt nagykövetség, sem katonai attasé hivatal az adott területen. Általánosságban elmondható, hogy azokban az országokban, amelyek a Varsói Szerződés alapján a magyar néphadsereg számára kijelölt hadműveleti irányban feküdtek (elsősorban Dél-Németország, Ausztria és Észak-Olaszország), illetve azokon a területeken, ahol állandó volt a háborús feszültség (pl. Közel-Kelet), a katonai felderítés emberei voltak túlsúlyban.

A kereskedelmi kirendeltségek titkosszolgálati feladatai közé tartozott a nyugati kommunista pártok indirekt finanszírozásának segítése is.³ A Szovjetunió már a huszadik század harmincas éveitől kezdve kiemelt feladatának tartotta a nyugati kommunista mozgalmak anyagi támogatását, hiszen ők voltak a letéteményesei a bolsevikok által vizionált világforradalomnak. Amellett, hogy közvetlen pénzügyi segítséget nyújtott számukra a kommunista szuperhatalom, egyéb módozatokat is kidolgoztak ezen pártok burkolt finanszírozására. A legkézenfekvőbb lehetőség a kapitalista világ vállalkozási szabadságának kihasználásában rejlett, hiszen a nyugati demokráciákban működő pártok, szervezetek könnyűszerrel alapíthattak vállalkozásokat, amelyeken keresztül rejtett módon lehetett a baloldali politikai tömörüléseket ellátni a működésükhöz és tevékenységükhöz szükséges forrásokkal. Ezek a pártvállalatok legritkább esetben voltak termelő egységek, leginkább közvetítő kereskedelemmel foglalkoztak, vagyis beléptek a Szovjetunió és a nyugati országok közötti árucere-forgalom lebonyolításába, közreműködésükért pedig jutalékot kaptak, nem ritkán mindkét féltől.

1945 után ezt a szisztémát készen ültették át a keleti blokk országainak külkereskedelmi tevékenységére, vagyis a szatellitállamok számára is köteleességszerűen írták elő a pártvállalatok közbeiktatását az árucere-forgalmi ügyleteikbe. Ez a fajta kereskedelmi metódus természetesen csökkentette a tényleges kereskedelmi partnerek nyereségét, illetve növelte a tranzakciós költségeket, azonban önmagában ez nem volt annyira jelentős veszteség, hogy a rendszer eleve működésképtelenné váljon. Az eredendően a testvérpártok támogatására kialakított rendszer azonban túlnőtt kezdeti keretein, és kivirágzott belőle egy korrupciós hálózat, amely már jelentős károkat okozott a népgazdaságnak, különösen a vegyesvállalatok megjelenése után. A kereskedelmi kirendeltségekre eljuttatott „alkotmányos költségek”, amelyek elsősorban a partner lefizetésére és a titkos jutalékok fedezésére szolgáltak, valamint a másik féltől származó kenőpénzek és titkos visszatérítések komoly pénzügyi visszaélésekre adtak ugyanis lehetőséget.⁴ A jelenleg feltárt források alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy ezekkel a gazdasági manipulációkkal a katonai felderítés emberei sikerebben tudtak élni, illetve visszaélni, mint a belügyi titkosszolgálat tisztjei és ügynökei. Ez az aszimmetrikus viszony féltékenykedésre és rivalizálásra adott okot a két szervezet között. Ezeknek az ellentéteknek is köszönhetjük, hogy egyáltalán fennmaradtak levéltári források a kérdéskörre vonatkozóan.⁵

A jutalékrendszer egyre inkább elszakadt eredeti rendeltetésétől, a politikai célok fokozatosan háttérbe kerültek. Bár a nyugati baloldali pártok támogatása egészen a rendszerváltásig napirenden volt, a kereskedelmi partnerek kiválasztásában mind nagyobb teret hódított a korrupció, háttérbe szorítva az ideológiát. A kapitalista országok közül a legfontosabb kereskedelmi partnernek számító NSZK ipari cégeivel kiépített kapcsolatok például – korabeli jelentések szerint – leginkább azon alapultak, hogy melyik vállalat fizet többet a döntéshozó vállalatvezetőnek. Ezek a jutalékok a rendes árengedményeken felül jártak a konkrét üzletet realizáló kereskedőnek, amelyet többnyire helyi, nyugatnémet bankokban nyitott számlákon helyeztek el.⁶ Eredetileg azok a jutalékok, amelyeket a nyugati cégek fizettek a magyar vállalat képviselőinek azért, hogy bejussanak a magyar piacra, az ország valutáinségét voltak hivatva enyhíteni, ugyanis a hivatalos útja a kenőpénz elhelyezésének az volt, hogy a kereskedelmi vállalat befizette azt az Magyar Nemzeti Bankba (MNB), és megkapta annak értékét forintban. Bár a vállalatnak így vesztesége nem keletkezett, hiszen a kenőpénz – ha forintban is – a vállalat kasszájában maradt, az üzlet megkötésében közreműködő kereskedő személyes haszna elmaradt. Talán nem lehet csodálkozni azon, hogy a kenőpénzeket sokkal inkább nyugati bankokban vezetett számlákra utaltatták az érintettek. A nyugati cégeknek pedig jól felfogott érdekük volt, hogy megőrizzék a keleti kereskedők „bizalmát”, hiszen jelentős piacok felé nyitottak kapukat, ezért igyekeztek kialakítani saját szervezeti felépítésükön belül azokat a kereteket, amelyek a legmegfelelőbbek voltak az együttműködéshez. Mivel az Egyesült Államok erős nyomást gyakorolt nyugat-európai szövetségeseire abban, hogy elszigeteljék a nyugati technológiától a keleti blokkot, az itt lévő cégeknek is érdekük volt a közvetítőkön keresztül folyó kereskedelem, mert fedésben akarták tartani tényleges tevékenységüket. A közvetítőként szereplő pártvállalatok azonban egyre kevesebb lehetőséget kaptak – legalábbis magyar relációban.

Lobbyérdekek

A hetvenes évek elejétől kezdve csökkent a hajlandóság a magyar cégek részéről, hogy közvetítőként bevonják üzleteikbe a nyugati pártvállalatokat, vagyis a nyugati kommunista szervezetek indirekt támogatása jelentősen csökkent.⁷ A jelenség mögött a külkereskedelmi lobbis megerősödését és érdekérvényesítésének sikerességét kell látnunk.

Az ipari lobbis hatvanas évekbeli megjelenéséről több gazdaságtörténeti munkában olvashattunk már,⁸ de arról kevesebbet hallhattunk, hogy az iparvállalati lobbival szemben megerősödött egy másik érdekcsoport is – a külkereskedőké –, amely sok szempontból hatékonyabban tudta érvényesíteni saját szempontjait. Az iparvállalati érdekcsoport a termelőkapacitások összevonásával jött létre, és elsősorban a megszülető trösztök vezetőiből állt. Érdekérvényesítési erejük sok szempontból elmaradt a külkereskedelmi lobbis mögött, amelyet elsősorban az „impexek” vezető beosztású emberei alkottak, de jelentős titkosszolgálati háttér is támogatta őket. Mivel a termelést végző vállalatok nem forgalmazhatták saját termékeiket, sőt a gyártáshoz szükséges nyersanyagot, berendezéseket is a külkereskedelmi cégek hozták be az országba, helyzetük ezen a területen erősen kiszolgáltatott volt. A forgalmazásból származó haszon az impexeknél jelentkezett, amelyeket azonban nem terhelt a termelési költség, így nem voltak érdekeltek abban, hogy beszerzéseik során a legkedvezőbb ajánlatot fogadják el, sokkal inkább a partner korrupciós hajlandósága döntött az üzletek lebonyolításakor. A trösztök képviselői hiába igyekeztek a gazdasági reform beindításával párhuzamosan elérni, hogy cégeik visszakapják a kereskedelmi jogot, ez csak részben sikerült, mivel a teljes export 70%-át továbbra is az impexek bonyolították.⁹ Ezért hiába próbálták rászorítani a politikát, hogy valamilyen módszerrel vonják ki a profitot a külkereskedelmi vállalatoktól, és ha nem is juttatják azt teljes egészében vissza a termelő

cégekhez, legalább a népgazdaság vérkeringésébe vonják be újra az abból kiesett forrásokat. Erre irányuló próbálkozások történtek is, különadókkal és exportkorlátozásokkal igyekeztek csökkenteni az impexek nyereségét, azonban jelentős eredményeket nem sikerült felmutatni.¹⁰ A külkereskedelmi cégek vezetői természetesen mindent megtettek, hogy kitérjenek a megszorítások elől, és számos lehetőséget találtak is arra, hogy megakadályozzák ezeket a törekvéseket. Legfőbb eszközük erre a külföldi leányvállalatok alapítása lett, amelyre a külkereskedelmi lobbiban legnagyobb sikere, egy 1972-es jogszabály megszületése adott lehetőséget.

A külkereskedelmi lobbiban legjelentősebb személyiségeinek egyike Salusinszky István, a Magyar Külkereskedelmi Bank (MKB) elnöke volt. Salusinszky jól ismerte a szovjetek által kiépített külkereskedelmi gyakorlatot és a testvérpártok támogatására életre hívott szisztémát,¹¹ már 1947-től moszkvai kereskedelmi tanácsos volt, majd 1950-től 1958-ig a Külkereskedelmi Minisztérium vezető tisztségviselőjeként dolgozott. 1958-ban került Rómába, ahol belügyi források szerint az MNVK-2. megnyertjeként vezette a kereskedelmi kirendeltséget: „Nyilvánvaló, hogy Salusinszky elvtárs magatartásából a társszerv érdekeinek előtérbe helyezése tükröződik”¹² – olvashatjuk a helyi belügyi rezidentúra egyik tagjának jelentésében. Salusinszky 1963-ban hazatért, és a következő évtől egészen 1980-as nyugdíjazásáig ő vezette az MKB-t. 1968-ban, az új gazdasági mechanizmus beindításával a bank különleges jogokat kapott: hozzá kerültek a külföldi magyar érdekeltségek létrehozásával és működésével kapcsolatos legfontosabb teendők, valamint átvette a Magyar Nemzeti Banktól a vegyesvállalatokra vonatkozó devizahatósági feladatokat is.¹³ A reform bevezetése előtt összesen 14 vállalat működött magyar részesedéssel a nyugati világban,¹⁴ a következő évektől azonban ezek alapítását erősen szorgalmazta az MKB vezetősége.

A vegyesvállalatok jelentőségét hiba lenne alábecsülni a kádári Magyarország gazdasági, technológiai fejlődésének vizsgálatakor. A saját piacaikat a szabad világ országai sok esetben – főként a szövetségi rendszeren kívülről jövő import esetében – protekcionista intézkedésekkel védték, egy vegyesvállalat esetében azonban elhárultak a diszkriminatív szabályozás által okozott hátrányok, vagyis javultak a piacra jutás feltételei.¹⁵ Az export növelésének és gazdaságosabbá tételének célja mellett nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a szándékot sem, hogy a külföldi tőke bevonásával az üzlettel kapcsolatos kockázatvállalás is megoszlott a magyar és a tőkés tulajdonos között,¹⁶ valamint a magyar külkereskedelmi vállalatok a megcélzott piacok közvetlen közelébe kerültek, annak tulajdonképpen gazdáivá váltak.¹⁷ Vagyis olyan közvetlen ismeretekre tehettek szert, amelyek korábban elképzelhetetlenek voltak, és a piaci szereplőkkel való kapcsolattartás könnyebbé vált. A szolgáltatást végző vegyesvállalatok léte is előnyökkel járt a gazdaságra nézve, nem csak a kereskedelmi cégeké, hiszen magyar szellemi terméket exportáltak, „nem is szólva arról, hogy ahol a magyar szakemberek készítik a terveket, ott már figyelembe vehetik a szükséges gépek, felszerelések magyar exportját”,¹⁸ vagyis olyan berendezések felhasználásával készíthetik a terveket, amelyek magyar termékek beépítését igénylik. A gazdaságossági előnyöknél is fontosabb szempont volt talán a technológiai transzfer megkönnyítése, hiszen a részben kapitalista érdekeltségű vállalatok könnyebben juthattak hozzá embargó alatt álló termékekhez, és eljuttathatták azt a keleti blokkba.¹⁹ Különösen jól működött ez az embargós útvonal olyan cégeknél, amelyek nem teljesen új alapításúak voltak, hanem egy már működő vállalatba szállt be egy magyarországi tulajdonos, vagyis megörökölte a jogelőd cég kapcsolatait, üzleti partnereit.

Mindezen előnyök ellenére mégsem nőtt olyan ütemben az új vállalkozások száma, mint ahogy az várható lett volna. 1968 elejétől, amikor az új gazdasági mechanizmus

Betekintő 2017/4.

meghirdetésével és az MKB jogkörének kiszélesítésével nagyobb lehetőség nyílt a vegyes tulajdonú vállalkozások beindítására, évente nyolc-tíz vegyesvállalatot jegyeztek be, így a korábbi években alapított tizennégy vállalattal együtt 1970. december 31-én összesen negyven cég működött a nyugati világban magyar részesedéssel.²⁰ A Magyar Külkereskedelmi Bank vezetősége szerint azért maradt el a várakozásoktól az alapítások száma, mert a hatályban lévő jogszabályok akadályozták a vegyesvállalatok gördülékeny működését. Az alapítás költségei a cégek vállalatfejlesztési alapját terhelték, ráadásul a vegyesvállalatoknak előre be kellett nyújtani a felügyeleti szervhez, vagyis az MKB-hoz az éves pénzügyi, jövedelmezőségi és készlettervet, annak ellenére, hogy a hazai cégek – a vállalati önállósodásnak köszönhetően – ekkor már csak saját maguknak készítették kalkulációikat. Ez rendkívül bonyolult és költséges ügymenettel járt, eredménye pedig kétséges volt, hiszen a vállalatok által készített mérlegek és eredménykimutatások „nem tükrözik a valóságos helyzetet, mert az ottani adózásra való tekintettel manipulált adatokat tartalmaznak”.²¹ Ez azt jelentette, hogy a vegyesvállalatok a működési helyükön életben lévő adójogszabályok kikerülésére törekedtek.

Egyszerűsíteni kellett tehát a vegyesvállalatok működésének szabályozását, valamint az alapításra vonatkozó jogszabályi keret is rögzítésre várt. 1970. augusztus 7-én lépett életbe az 1970. évi 19. számú törvényerejű rendelet a gazdasági társulásokról, amely részletes útmutatást adott a közös vállalatok alapítására és működésére vonatkozóan, de a külföldi érdekeltség bevonásának említésére csak a záró rendelkezésekben került sor, és ebből is csak annyit tudhatunk meg, hogy „külföldi jogi személy, illetőleg külföldi vállalat gazdasági társulásban a pénzügyminiszter engedélyével és az általa meghatározott feltételek szerint vehet részt”.²² Hiába jelezte tehát az MKB, hogy a vegyesvállalatok alapításának és működésének feltételeit szabályozni kellene, pusztán csak egy keretjogszabályhoz hasonló paragrafus született, amelyet nem lehetett kitölteni más rendelkezésekkel egészen 1972-ig, vagyis továbbra is egyedi engedély kellett a vegyesvállalatok alapításához, ami nehézkessé és bürokratikusá tette a folyamatot.

Salusinszky István éves jelentéseiben, amelyekben az MKB tevékenységéről és eredményeiről számoltak be, külön fejezetet szentelt a vegyesvállalatok alapításának, és sorra vette azon jogi problémákat, amelyek miatt a vállalatalapítási kedv elmaradt a várakozásoktól. Mindennek jelentős szerepe volt abban, hogy végül 1972. október 3-án megszületett a Pénzügyminisztérium 28/1972-es rendelete a külföldi részvétellel működő gazdasági társulásokról, amely zöld utat engedett a külföldi székhellyel működő vegyesvállalatok alapításának. Az MKB nemcsak felügyeleti szervként és devizahatóságként vállalt szerepet a nyugati világban alapított társaságok működésében, hanem maga is több cég tulajdonosa lett. „Bankunk igyekszik saját lehetőségeinek keretein belül növelni a külföldi vegyesvállalatokkal kapcsolatos aktivitását. Mindig szem előtt tartjuk azonban, hogy a tőkeexport nem célunk, valamint, hogy a külföldi vegyesvállalatok maguk sem öncélú vállalkozások.”²³ A gyakorlatban azonban ennek éppen az ellenkezője valósult meg: a külföldi leányvállalatok a tőkekiáramlás megkönnyítésének legfőbb eszközei lettek.

A vegyesvállalati háttér

Ausztria a második világháború után négyhatalmi megszállás alá került, majd 1955-től hivatalosan semlegessé vált, központi szerepet játszva a nagypolitikában, hiszen hídként jelent meg a két ellenséges világrend között. Nem véletlen, hogy első vegyesvállalataink közül a legtöbbnek itt jelölték meg székhelyét, és innen kiindulva terjeszkedtek tovább Nyugaton. Ausztria éppen semlegessége miatt tudta könnyebben kijátszani az USA által diktált embargós

szabályokat, ezért az itt létrehozott, magyar tulajdonban lévő cégek egyik legfőbb feladata ennek kihasználásában ragadható meg. A COCOM-listán szereplő termékek beszerzését a blokkon belüli államok hírszerzései egymás közötti munkamegosztás szerint végezték, a beszerzett áruk és licencek nagy része a Szovjetunióba került. Magyarország szerepe a műszaki-tudományos hírszerzés területén éppen a vegyesvállalatoknak köszönhetően vált jelentőssé, hiszen a KGST-országok közül hazánk ápolta legélénkebben a kereskedelmi kapcsolatokat nyugati szomszédunkkal. A hetvenes évek elején a szatellitállamok és Ausztria között létrejött kooperációs szerződések²⁴ közel kétharmadában Magyarország vett részt,²⁵ de még ennél is beszédesebb adat, hogy a nyolcvanas évek közepén az Ausztriában működő és a KGST országaihoz köthető 53 vegyesvállalat közül 33 cég magyar érdekeltség volt.²⁶ Elsősorban külkereskedelemmel foglalkozó közvetítő vállalatokra kell gondolnunk, amelyeknek működése felett rendkívül gyenge ellenőrzési jogkört gyakorolhattak a magyar hatóságok. A kémelhárítás adatai szerint gyakran szerveztek ki nyereséges üzleteket a leányvállalatokhoz, és az érintettek mindent megtettek azért, hogy a profitot kint is tartsák, vagyis az így lebonyolított kereskedelmi ügyletekből eredő haszon az anyavállalatokhoz nem érkezett haza, ki tudja, milyen mértékben rontva az ország külkereskedelmi mérlegét.²⁷

A külföldön működő vállalatok pénzügyi tevékenységének bonyolításához banki háttérre is szükség volt. Mind a Szovjetunió, mind a szatellitállamok létesítettek pénzügyi intézeteket Nyugat-Európában, amelyek többféle szerepet játszottak. Feladataik közé tartozott a vasfüggönyön keresztül bonyolított kereskedelem finanszírozása, a keményvaluta beszerzése, a gazdasági hírszerzés, a pénzkölcsönzés. A blokk országainak tulajdonában lévő nyugati bankok közül a legrégebbi a magyar tulajdonban lévő Central Wechsel- und Creditbank (CW Bank) volt. A hetvenes–nyolcvanas években a CW Bank rendkívül fontos szerepet játszott a vegyesvállalatok életében; nemcsak a pénzügyek kezelése volt a feladata – a kint működő cégek bankszámláit vezette, amelyekről tőkés relációban intézhették az átutalásaikat –, de az alapításokban is részt vett mint tulajdonos. Az MKB első külföldi székhelyű vállalatát, a Centropa Wient is a „CW meghosszabbított karjaként”²⁸ definiálták, ugyanis a bank felügyelete alá volt rendelve annak tevékenysége.²⁹ A céget a tranzitügyletek lebonyolítására hozták létre 1962-ben Centropa Handelsgesellschaft mbH Wien néven, a Pénzügyi Intézeti Központ tulajdonában álló Centropa AG. Bern Holding cég bécsi leányvállalataként.³⁰

A Pénzügyi Intézeti Központ (PK) 1957-től vezette a külföldi magyar érdekeltségek nyilvántartását, 1964-től pedig ellenőrzési és kezelési jogkört is gyakorolt felettük. Mindez azt jelentette, hogy minden külföldi érdekeltség létesítésével és vagyonával kapcsolatos szerződést, okiratot be kellett nyújtani a központ részére, és az induló tőkét is ez az intézmény biztosította a vállalkozások számára. A külföldi érdekeltségek pénzügyi ellenőrzését és minden velük kapcsolatos teendőt hivatalosan az Általános Értékforgalmi Bank (ÁÉB) végezte. Az államosítások idején ugyanis a Pénzügyi Intézeti Központ volt megbízva a különböző vállalatok felszámolásával, amelynek következtében számos külföldi tulajdonos veszítette el magyarországi vagyonát kártalanítás nélkül, így a központnak nagyon rossz híre volt Nyugaton. Ennek kivédésére – bonyolult átszervezések és közbeiktatott tulajdonosi körök segítségével – 1952-ben létrehozták az ÁÉB intézményét, amely a Pénzügyi Intézeti Központ közvetlen felügyelete alatt működött.³¹ A két intézmény között az 1970-ig legalább formálisan megosztott irányítást egy 1969. december 30-án tartott közgyűlésen megszüntették: a PK vezérigazgatója egyúttal az ÁÉB első számú vezetőjévé is vált. A két intézmény tevékenységének összefonódására jellemző, hogy a pénzügyi intézet egyik működési jelentésében így fogalmaztak: „A Pénzügyi Intézeti Központ a tevékenységi körébe tartozó egyes operatív feladatokat az Általános Értékforgalmi Bank Rt. útján intézi.”³²

Az 1972 után meginduló „vállalatalapítási láz” során gyakran előfordulhatott, hogy a frissen létrehozott vállalat tulajdonosai nem jelentették be cégüket a Pénzügyi Központba, hiszen igyekeztek a vállalkozások nyereségét eltitkolni a hazai hatóságok elől, és a profitot titkos számlákra menekíteni. A BM nyomozati anyagaiban többször is találhatunk erre utaló megjegyzéseket. Salusinszky Istvánnal kapcsolatban például így fogalmaz egy ügynöki jelentés: *„Salusinszky elvtárs, a Külkereskedelmi Bank vezérigazgatója tart attól, hogy [...] a BM firtatni fogja a Metalimpex Bécsben lévő és Vaduzban bejegyzett közös vállalkozásának hátterét. A hírforrás szerint Salusinszky megjegyezte, hogy akkor pedig nagy baj lesz. A hírforrás közlése szerint ez a közös vállalkozás egy nem létező vállalat, mert nincs bejegyezve a Pénzügyi Központban. Ennek következtében nem áll hazai pénzügyi ellenőrzés alatt, nem fizet be nyereséget, pénzügyi műveletei nem követhetők nyomon, a befolyt pénzekből annyit könyvelnek el, amennyit akarnak.”*³³ Az itt említett gyakorlat ellenére azonban hivatalosan a Pénzügyi Központ kihagyhatatlan volt a vegyesvállalatok működéséből. A PK is megjelent tulajdonosként egyes esetekben, a Centropa nevű cég nem az egyetlen külföldi érdekeltsége volt, de talán a legjelentősebb. Az MKB tulajdonát képező bécsi Centropa a nyolcvanas évek végéig egészen biztosan működött, eleinte főleg tranzit- és reexportügyleteket folytatott, később azonban fontos szerepe lett az embargós csatornák biztosításában is. Hatalmas forgalmat bonyolított, amely az évek során jelentős emelkedést mutatott: az 1968-ban 24 millió, 1969-ben 18 millió osztrák schillinges forgalomhoz képest³⁴ 1973-ban már 112 millió schillinget tett ki a forgalom, amelynek tiszta nyeresége ötmillió osztrák schilling volt.³⁵ A Centropa nevű, svájci bejegyzésű magyar holdingvállalat több nyugati vegyesvállalat alapításában is megjelent tulajdonosként, például a Transelektróval közösen alapították az osztrák székhellyel működő Intradexet 1974-ben,³⁶ amelynek forgótőke-szükségletét a CW Bank biztosította.³⁷

1972 után már nem volt szükség egyedi és különleges engedélyre a vegyesvállalatok létrehozásához, így a legtöbb külkereskedelmi joggal rendelkező cég hozzá is kezdett külföldi képviseletek alapításához. 1974. december 31-én összesen 71 magyar érdekeltség működött Nyugaton,³⁸ míg a nyolcvanas évek közepére ez a szám 200 körülire emelkedett.³⁹ Azok a vegyesvállalatok, amelyek magyarországi székhellyel kívántak működni, csak 1977-től kaptak létjogosultságot, az 1972-es jogszabály csak szerződéses formában engedélyezte ezek alapítását, vagyis a külföldi fél ekkor még nem szerezhette tulajdonjogot Magyarországon. 1977-et követően azonban megindult a hazánkban működő cégek alapítása is, a nyolcvanas évek közepén nagyjából 80 magyarországi központtal működő vegyesvállalatot tartottak nyilván.⁴⁰ A Magyarországon bejegyzett vegyesvállalatok is kiemelt szerepet játszottak a technológiai transzfer és a vállalatalapítások területén, emellett pedig működő tőkét hoztak be az országba a kapitalista államokból.

Az első fecskék

Az egyik legjelentősebb Magyarországon működő vegyesvállalat a Sicontact nevű koordinációs iroda volt, amelyet még 1977 előtt alapítottak. A Siemens Számítóközpont és Koordinációs Iroda, vagyis a Sicontact a Magyar Külkereskedelmi Bank és a Siemens AG cég közreműködésével jött létre, és kiemelt fontosságú volt a COCOM-listán szereplő termékek beszerzésében: mind a belügyi, mind a katonai hírszerzés számára szállított be termékeket. Magyar igazgatója 1980-ban Haár Ottó volt,⁴¹ akit 1954-ben szervezett be a Belügyminisztérium hírszerzési osztálya, amikor a NIKEX alkalmazottjaként Jugoszláviába küldték kereskedelmi tárgyalásra.⁴² A későbbi években több kereskedelmi kirendeltségen is dolgozott, miközben felváltva foglalkoztatta őt a BM és az MNVK-2.

Betekintő 2017/4.

A nyolcvanas évek közepén egy Farkas Mihály nevű kereskedő állt a Sicontact élén,⁴³ aki a hatvanas években a párizsi kereskedelmi kirendeltséget vezette. Práczki István MNVK-2-es felderítőtiszt, aki ugyanabban az időben teljesített szolgálatot Párizsban, Farkast a főnökének nevezi könyvében, így feltételezhetjük, hogy Farkas a katonai hírszerzés embere volt.⁴⁴ A Siemens kooperációs irodába kerülése előtt a Transelektro vezérigazgatójaként találkozunk nevével a belügyi jelentésekben.⁴⁵

A Sicontact 8,5 millió forintos alaptőkével jött létre, 44-en dolgoztak az irodának, ebből három nyugatnémet állampolgár volt.⁴⁶ Elsősorban (és hivatalosan) a Siemens és különböző magyar vállalatok közötti kooperációk előkészítésével és kivitelezésével foglalkozott, emellett szervizelést végzett, képzéseket szervezett, tervezésekbe, fejlesztésekbe segített be. A Siemensszel kötött együttműködés tető alá hozása nemcsak azért volt kiemelkedő jelentőségű, mert így lehetett leginkább biztosítani a német cég által kifejlesztett legmodernebb technológia behozatalát (egyszerű kereskedelmi üzletek bonyolítása esetén nagyobb eséllyel a kifutó termékeiket adták volna át a magyaroknak), hanem azért is, mert az állambiztonsági szempontból kényes területeken működő intézmények által használt Siemens számítógépek szervizelését így magyar mérnökök, a gyártó által kiképzett hazai szakemberek végezhették. A Sicontactot ugyan az MKB saját alapítású vállalatai közé sorolja,⁴⁷ azonban hivatalosan mégsem a bank szerepel magyar oldalról tulajdonosként. Feltételezhetően a nyugatnémet fél számára kevésbé lett volna bizalomgerjesztő egy szocialista állami bank mint társtulajdonos, így egy kis részvénytársaságot neveztek ki a kooperáció főszereplőjének, ez volt az Intercooperation Kereskedelemfejlesztési Rt.

A részvénytársaságot a Külkereskedelmi Minisztérium, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, valamint több külkereskedelmi és iparvállalat alapította, elsősorban kooperációk, közös vállalatok létesítésére, licenc- és know-how-szerződések megkötésére.⁴⁸ Az elektronikai cégeken kívül a nehézipari és vegyipari terület is tevékenységi köréhez tartozott. A részvénytársaság alapításától, 1968-tól kezdve aktívan részt vállalt az érzékeny technológiák beszerzésében a keleti blokk számára, illetve felhasználták különböző vegyesvállalatok létrehozásánál azért, hogy az állami jelenlétet tompítsák, és könnyebb legyen a nyugati partnerek bizalmába férkőzni. Mivel a cég hírszerzési és kémelhárítási szempontból kiemelt jelentőséggel bírt, alkalmazottai közé természetesen mindegyik érintett szerv beépítette a saját emberét. Az Intercooperation vezetője hosszú időn keresztül az egykori római kereskedelmi tanácsos, Obláth György volt. Obláth, aki egykor a BM ügynökeként kezdte kereskedelmi karrierjét, majd Olaszországban már a katonai felderítésnek dolgozott, Rómából való visszatérte után – 1973/74 környékén – foglalta el a részvénytársaság vezérigazgatói székét.

A vegyesvállalatok elterjedésével a devizakülföldi magánszemélyek és cégek pénzügyeinek kezelését is meg kellett oldani, erre a feladatra hozta létre az MNB főrészvényesként az első olyan magyarországi telephellyel működő céget, amely többségében kapitalista tulajdonban volt: a Central European International Bank Co.-t (Közép-európai Nemzetközi Bank Rt.), közismert nevén a CIB Bankot. A kétszintű bankrendszer csíráját jelentő pénzügyintézetben 34%-os tulajdoni részt birtokolt a magyar jegybank, a fennmaradó tulajdoni hányad felett pedig hat különböző (olasz, japán, német, osztrák, francia) pénzügyintézet osztozkodott 11-11%-os arányban.⁴⁹ A CIB létrehozása mentesítette a magyar piacon működő külföldi cégeket a szigorú és kedvezőtlen devizajogszabályok alól, ugyanis a CIB offshore jelleggel működött, vagyis a hazai devizaforgalommal kapcsolatos rendelkezések nem vonatkoztak rá.⁵⁰ A CIB egyedülálló volt abban a tekintetben, hogy a KGST egyetlen többségi tőkés tulajdonban lévő offshore bankjaként létezett egészen a nyolcvanas évek végéig a keleti blokkban.⁵¹

Az 1970-es években tehát kiépült egy olyan magyar érdekeltségű vegyesvállalati hálózat Nyugaton, amely egyre inkább kiszorította a pártvállalatokat a Kelet–Nyugat közötti kereskedelem közvetítésével foglalkozó cégek „piacáról”. Megjelenésükkel rendkívüli lehetőségekhez jutottak ezen vállalatok vezetői és a mögöttük álló – politikai, titkosszolgálati – körök, hiszen a kapitalista világban működő cégek számára adott volt a vállalkozói szabadság, így ezek a vegyesvállalatok sorra alapíthatták saját vállalkozásaikat szerte a világban, anélkül hogy be kellett volna jelenteniük tevékenységüket a magyarországi felügyeleti szerveknél. A nyereséges üzletek kiszervezésével, a keletkező profit kint tartásával komoly károkat okoztak a magyar gazdaságnak.⁵² Ráadásul az ezen rendszer működésében szerepet vállaló „üzletemberek” (kvázi tulajdonosként) a kapitalista üzleti világot átlátó és értő vállalkozókká értek a rendszerváltás idejére, behozhatatlan előnyt élvezve ezáltal a társadalom más tagjaival szemben. Erkölcstelen módon szerzett előnyüket (hiszen visszaéltek privilégiumukkal, és elzárták ezen lehetőségeket mások elől) növelte a leányvállalatokhoz kiszervezett üzletekből származó profit, amely nem került vissza a népgazdaság vérkeringésébe, hanem nyugati bankszámlák és cégek nyelték el azokat. Tömpe István, aki a rendszerváltás időszakában a privatizációk menetét kormánybiztosként felügyelte, így nyilatkozott erről: „A társaságalapítás legfőbb hajtóereje kezdetben az adóoptimalizáció volt, mivel a társaságokba bevont külső tőkét az állam masszív adókedvezménnyel jutalmazta. Alighanem több adókedvezmény ment ki, mint ahány dollár jött be. Elég volt a Nyugatra titokban kivitt pénz egy részét visszahozni, elég volt külföldi leányvállalatokat itthon tőkésként bemutatni.”⁵³ A külkereskedelmi lobbival által a hetvenes évek elejétől kiépített szisztéma következményei tehát messze átívelnek a rendszerváltás időszakán is, és joggal vetik fel a kérdést, hogy mennyiben járult mindez hozzá a Kádár-rendszer eladósodásához.

Források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

3.1.2. Munka dossziék

M-41115. „Győri”

3.1.5. Operatív dossziék

O-16586. „Őrsi és társai”

3.2.1. Bt-dossziék

Bt-2331. „Jász Géza”

3.2.3. Mt-dossziék

Mt-8/1. „Nagy István”

3.2.5. O-8-dossziék

O-8-182. Nyugatnémet nagybankok („Tőzsde”)

O-8-475. „Elektron” Elektromos ipar

3.2.4. Kutató dossziék

K-3000. „Sirmann”

2.7.1. Napi Operatív Információs Jelentés (NOIJ)

1984-BRFK-140.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-G-3-p Külkereskedelmi Minisztérium, TÜK iratok (1957–1987)

Hivatkozott irodalom

Betekintő 2017/4.

Benda (szerk.), 1999

Benda László (szerk.): *Fekete bárány? Fekete János vall életéről, világnézetéről, világlátásáról Benda Lászlónak.* Budapest, Print City Kiadó és Nyomda Kft.

Borvendég, 2017

Borvendég Zsuzsanna: *Az „impexek” kora. Külkereskedelmi fedéssel folytatott pénzkivonás a „népgazdaságból” a Kádár-rendszer idején az állambiztonsági iratok tükrében.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága.

Borvendég, kézirat

Borvendég Zsuzsanna: *A Cég megnyertjei – a megnyertek cégei. Titkosszolgálati vállalatalapítások és pénzkivonások a népgazdaságból a Kádár-rendszer idején.* Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, megjelenés alatt.

Botos, 1992

Botos János: *Az Általános Értékforgalmi Bank Rt. és jogelődei története (1922–1992).* Budapest, Általános Értékforgalmi Bank Rt.

Bottoni, 2015

Bottoni, Stefano: „Kölcsönösen előnyös Üzlet”. Magyar–olasz gazdasági pártkapcsolatok a hidegháború korszakában. In Kiss Réka – Soós Viktor Attila (szerk.): *Keletről Nyugatra. A kommunista mozgalom titkos pénzei.* Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága. 71–144.

Cseszka, 2008

Cseszka Éva: Lefagyott a rendszer, a mechanizmus befejeződött. Magyar gazdaságtörténet 1968–1978 között. In *Alap és felépítmény. Gazdaságpolitika a Kádár-rendszerben.* Szerkesztette: Schlett András. Budapest, Tarsoly Kiadó. 91–108.

Germuska, 2011

Germuska Pál: „...nem tudtunk egyensúlyba kerülni”. Külkereskedelmi árkiegyenlítés – költségvetésen kívül és belül. In *Megértő történelem. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére.* Szerkesztette: Baráth Magdolna – Bánkuti Gábor – Rainer M. János. Budapest, L’Harmattan Kiadó. 383–394.

Germuska, 2014

Germuska Pál: Elvesztegetett fél évtized. Gazdasági válság és válságkezelés Magyarországon, 1973–1979. *Aetas*, 4. sz. 125–144.

Honvári, 2006

Honvári János: *XX. századi magyar gazdaságtörténet.* Budapest, Aula Kiadó.

Kálniczkyné Katz, 2011

Kálniczkyné Katz Veronika: A bankrendszer átalakításának kezdetei. A Magyar Külkereskedelmi Bank üzletpolitikai elgondolásai a VI. ötéves terv időszakára. *Levéltári Közlemények*, 1. sz. 273–284.

Kövér, [2001]

Betekintő 2017/4.

Kövér György: Fejezetek a Magyar Külkereskedelmi Bank 50 éves történetéből. In *MKB Krónika*. Szerkesztette: Grenitzer Róbert – Rubovszky Éva. Budapest, Magyar Külkereskedelmi Bank Rt.

Nyári, 1997

Nyári Gál: *A Pénzügyi Központ története 1941-től napjainkig*. Budapest, Pénzügyi Központ Bank Rt.

Pogány, 2006

Pogány Ágnes: Co-operation through the Iron Curtain: Economic Relations between Austria and Hungary after the Second World War. In *Gaps in the Iron Curtain. Economic Relations between Neutral and Socialist Countries in Cold War Europe*. Szerkesztette: Gertude Enderle-Burcel – Piotr Franaszek – Dieter Stiefel – Alice Teichova. Krakko, Jagiellonian University Press. 142–162.

Práczi, 2014

Práczi István: *Kémjászmák. Egy magyar hírszerző emlékiratai*. Budapest, Kárpátia Stúdió.

Romsics, 1999

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó.

Szilágyi, 2015

Szilágyi Gábor: Az MDP és az MSZMP a „guruló dollárok” rendszerében. In *Keletről Nyugatra. A kommunista mozgalom titkos pénzei*. Szerkesztette: Kiss Réka – Soós Viktor Attila. Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága. 7–70.

Szilágyi, 2016

Szilágyi Gábor: „Guruló rubelek” – *A kommunista pártfinanszírozás titkos útjai a hidegháborúban*. Doktori disszertáció, ELTE BTK. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/34196/dissz_szilagyi_gabor_tortenelemtu_d.pdf?sequence=1&isAllowed=y, 2017. november 26.

Tímár, 1989

Tímár Máttyás: *Szürke pénzügyek*. Budapest, Magvető Kiadó.

Tömpe, 2015

Tömpe István: *Az elitek árulása*. Budapest, Noran Libro.

Vajna, 1987

Vajna Gábor: *Magyar–osztrák vegyesvállalatok működésének értékelése*. Budapest, doktori értekezés.

¹ A korszakra vonatkozó külkereskedelmi hiányról lásd Germuska, 2014; a korábbi időszakról és a külkereskedelmi árkiegyenlítésről lásd Germuska, 2011.

² Erről lásd részletesen Honvári, 2006: 273.

³ A kommunista pártok finanszírozásáról lásd Szilágyi, 2015; 2016.

⁴ Borvendég, 2017: 40–45.

⁵ A katonai felderítés belső ellenőrzését a hetvenes évek végéig a Belügyminisztérium III/II. (Kémelhárítás) Csoportfőnökség végezte, az általuk keletkeztetett nyomozati anyagok szolgálnak elsődleges forrásként az

MNVK-2. gazdasági ügyeire vonatkozóan. Bár az iratok egyoldalúak, kellő forráskritikával és más irattípusok felhasználásával, képet alkothatunk a szóban forgó visszaélések mibenlétéről.

⁶ ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. 118. Jelentés, 1974. március 20.

⁷ Szilágyi, 2015: 55.

⁸ Például lásd Tímár, 1989: 68.; Romsics, 1999: 424.; Cseszka, 2008: 93.

⁹ Tímár, 1989: 63.

¹⁰ Borvendég, kézirat.

¹¹ Az olasz testvérpárttal való kapcsolatokról és annak támogatásáról lásd részletesen Bottoni, 2015.

¹² ÁBTL 3.2.3. Mt-8/1. 45. 62/8 D. sz. utasítás. „Nagy István” ügye, 1962. május 7.

¹³ MNL OL XIX-G-3-p 3. d. 2-004/9/1970. 3. Beszámoló a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. 1969. évi tevékenységéről, 1970. március 31.

¹⁴ MNL OL XIX-G-3-p 3. d. 2-004/9/1970. 30. Beszámoló a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. 1969. évi tevékenységéről, 1970. március 31.

¹⁵ Vajna, 1987: 2.

¹⁶ MNL OL XIX-G-3-p 3. d. 2-004/9/1970. 30. Beszámoló a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. 1969. évi tevékenységéről, 1970. március 31.

¹⁷ MNL OL XIX-G-3-p 15. d. 2-006/4/1971. 29. Beszámoló a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. 1970. évi tevékenységéről, 1971. március 31.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Magyarország szerepéről az embargó kijátszásában lásd Borvendég, 2017: 73–110.

²⁰ MNL OL XIX-G-3-p 15. d. 2-006/4/1971. 28. Beszámoló a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. 1970. évi tevékenységéről, 1971. március 31.

²¹ Uo. 30.

²² 1970. évi 19. számú törvényerejű rendelet 31. §.

²³ MNL OL XIX-G-3-p 3. d. 2-004/9/1970. 3. Beszámoló a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. 1969. évi tevékenységéről, 1970. március 31.

²⁴ A hatvanas évek első felétől a nyugati cégekkel való együttműködés még elsősorban kooperációs szerződések keretében valósult meg. Mindez a vegyesvállalatok elterjedésének előzményeként tekinthető, és jelentőségük leginkább abban ragadható meg, hogy a szabadalmak és know-how-k átvételével emelték a hazai termelés színvonalát, növelték a hatékonyságot.

²⁵ Pogány, 2009: 149.

²⁶ Uo. 151.

²⁷ Lásd bővebben: Borvendég, 2017.

²⁸ Kövér, [2001]: 20.

²⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-182. 34. Az NSZK elleni gazdasági hírszerzés bankvonalának 1968–1972 közötti időszakra szóló munkaterve, 1967. december 27.

³⁰ Kálniczkyne Katz, 2011: 275.

³¹ Nyári, 1997: 72–73, 81–82.

³² Botos, 1992: 47.

³³ ÁBTL 3.1.5. O-16586/2. 84. Jelentés, 1974. július 23. Az ügyben a kémelhárítás nyomozást folytatott, amelynek során bebizonyosodott, hogy az említett cégek valóban nem voltak hazai hatóságnál bejegyezve. Erről lásd Borvendég, kézirat.

³⁴ MNL OL XIX-G-3-p 3. d. 2-004/9/1970. 32. Beszámoló a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. 1969. évi tevékenységéről, 1970. március 31.

³⁵ MNL OL XIX-G-3-p 63. d. 2-006/7/1975. 34. Beszámoló a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. 1974. évi tevékenységéről, 1975. április 11.

³⁶ Vajna, 1987: 101.

³⁷ MNL OL XIX-G-3-p 63. d. 2-006/7/1975. 14. sz. melléklet, 2. Beszámoló a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. 1974. évi tevékenységéről, 1975. április 11.

³⁸ MNL OL XIX-G-3-p 63. d. 2-006/7/1975. 20. Beszámoló a Magyar Külkereskedelmi Bank Rt. 1974. évi tevékenységéről, 1975. április 11.

³⁹ Vajna, 1987: 3.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-475. 13. Jelentés a Siemens AG ügyében, 1980. február 28.

⁴² ÁBTL 3.2.1. Bt-2331. 36. Beszervezési javaslat, 1954. július 9.

⁴³ ÁBTL 2.7.1. NOIJ 1984-BRFK-140. 1984. október 2.

⁴⁴ Práczi, 2014: 173.

⁴⁵ ÁBTL 3.1.2. M-41115/6. 10. Jelentés, 1980. március 24.

⁴⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-475. 14. Jelentés a Siemens AG ügyében, 1980. február 28.

⁴⁷ Kövér, [2001]: 29.

⁴⁸ ÁBTL 3.2.4. K-3000. 180. Feljegyzés, 1979. január 22.

⁴⁹ A tulajdonosként szereplő bankok: Creditanstalt – Bécs, Bayerische Vereinsbank – München, Banca Commerciale Italiana – Milánó, Société Générale – Párizs, Long-Term Credit Bank – Tokió, Taiyo-Kobe Bank – Tokió. Lásd Benda (szerk.), 1999: 280.

⁵⁰ Kálniczky Kát, 2011: 274.

⁵¹ Vajna, 1987: 124.

⁵² A Mineralkontor bécsi céghez kiszervezett olajtranzitüzletek következményeként például akkora vagyon tűnt el, amelynek az állambiztonság által felderített kis töredéke is az 1989-es költségvetési hiány nagyjából 20%-át tette ki. Lásd Borvendég, 2017: 158–160.

⁵³ Tömpe, 2015: 333.